

Modern irodalom — modern film

Az alábbiakban a két Múza — az irodalom és a film — újabkori kapcsolatáról, a kölcsönös megtermékenyítés mai sajátos formáiról, a „békés egymás mellett élés” modern változatairól lesz szó.

Tudott dolog, hogy a két művészet évtizedek óta együtt járta útját. A film — idősebb testvére, az irodalom jóvoltából — számos impulzussal telítődött. Nemcsak téma- és cselekményvázlatot kapott tőle (azt is), hanem problémaérzékenységet, valószínűségi szemléletet, kifejezési arzenált is.

Csakhogy az idő múlik. Manapság másképpen készítenek filmeket, mint — mondjuk — a húszas-harmincas években. Az irodalmi inspirációk jellege megváltozott (s ennek megfelelően a visszahatás természete is más). Jegyzetünkben néhány friss jelenséget szeretnénk felvázolni.

Mielőtt az irodalom és a film mai találkozásairól szólnánk, a modernség fogalmát kell tisztáznunk. Mostanában elég sűrűn használják a kifejezést és — sajnos — gyakran visszaélnék vele. Filmművészeti példákkal élve: a felbontott kronológia, a „nyitva hagyott cselekmény”, a dokumentális szerkesztés, a kihagyásos technika alapján egyesek „hurrát” kiáltanak s megújulásról beszélnek, teljesen elfeledkezve arról, hogy a modernség: tartalmi kategória. A vásznon megelevenedő alkotás attól modern, ha korszerű gondolatokat juttat kifejezésre és a társadalmi-történeti folyamatok lényegét ábrázolja. Hozzá kell tenni: a „mit” és a „hogyan” egységében. A tartalom és a forma dialektikus egységéről szóló marxista tétel igazsága változatlan ma is, s hiba lenne a technikai vívmányokat túlbecsülni. A megjelenítés ügyes — s hatásosan funkcionáló — fogásait az eszme fölé rendelni.

A modern irodalom és a modern film közös vívmányának — ha úgy tetszik: együttes felfedezésének — érzem, hogy mindkét művészeti ág kiszélesítette az ábrázolható valóság határait. Rögtön sietek megjegyezni, nehogy félreértésre adjon okot: nem — illetve nem elsősorban — a szerelem halmazállapot-változásaira, az erkölcs lazulására és a különféle anomáliák előtt leomlott falakra célok. Kétségtelen, hogy ilyen vonatkozásban nagyot lendült a világ kereké, s az irodalom is, a film is érzékeltette a „robbanásokat”. Ez a szféra fontos része az életnek, de nem a legfontosabb — s nem is az egyetlen — szelete. Másra utalok a fenti megállapítással. Arra, hogy az írott szó és a vetített kép a társadalomban és a közösségben (meg persze a személyiségben) lejátszó „belső moz-

gások” alapvető indítékait képes megragadni. Ahogy Lukács György mondja (egyébként éppen egy regény nyomán forgatott film, a HIDEG NAPOK című Cseres—Kovács-mű apropóján): a cselekvések „nullpontig” visszapergetődnek, s az ok-okozati összefüggések teljes mélységükben feltáruznak.

Andrej Tarkovszkij a TÜKÖR-ben ezt a felismerést — vagy inkább igényt — érvényesíti mondanivalója kifejezésre juttatására. Ez a Fellini-gyónásfilmekre emlékeztető őszinte vallomás tulajdonképpen csak annyiban „irodalmi” fogantatású, hogy a rendező apjának versei is felhangzanak benne. (Az illető — noha költeményei csodálatosan kifejezőek — nem tartozik a szovjet líra legelső vonalába.) A szovjet művész saját magáról és a korról beszél. Nem jólfélt sztorival szolgál, hanem azokra a drámákra koncentrálnak, melyek az egyén és a társadalom helyzetét — illetve közérzetét — meghatározták. Ő is „nullpontig” megy vissza és nem hallgat el semmit. A TÜKÖR azért és attól modern film, hogy a harmincas évek, a háborús időszak, az újjáépítési periódus, illetve az azt követő esztendőök erőtere minden lényeges mozzanattal együtt tárul fel benne. Érdemes megemlíteni, hogy Tarkovszkij sem veti el azokat a vívmányokat, melyek a lélekrajz mélyítésének irányába mutatnak. A TÜKÖR idősíkjai bonyolultak, kompozíciója összetett. De nem ez a lényeg. A rendező nem a „mesék tején lóg”, hanem „valódi világot hörpint”. Vállalkozása még akkor is dicséretes, ha — legalábbis e sorok írója szemében — a nagyszabású műben olykor kissé elválják egymástól a szubjektum és a kollektíva sorsa.

Amikor az irodalom és a film kapcsolatát, „veszélyes viszonyait” elemzik, többen leszűkítik a fogalmat az adaptációkra. Az álláspont kényelmes és elfogadhatatlan. A TÜKÖRnek sincs irodalmi előképe. Nemcsak regények, novellák, színművek mozgóképekké transzponált változataiban mutatnátó ki a rokonság. Hadd hozzak példákat a magyar film gyakorlatából. Szabó István SZERELMESFILMje afféle „egyéni leltár”: a rendező személyes kötődéseit, vonzalmait, ideáljait tárja elénk. A magyar rendező példaképei, József Attila és Radnóti Miklós előtt is megemeli a kalapot. Verssorok hangzanak fel, egy közelképen pedig az IKREK HAVA látható. Szabó István szerzői filmet készített — hogy a divatos, de nem éppen szerencsés kategóriát használjam —, de az irodalom teremtő hatását is felhasználta gondolati és atmoszferikus elemként. (Olyasfajta ez az idézet, mint amikor filmet látunk a filmben. Godard ÉLI AZ ÉLETÉT című alkotásában a hősnő Dreyer JEANNE D'ARC-ját nézi a mozi-

ban. Dramaturgiai trükk? Ügyes geg? Párhuzamosok találkozása? Egyik sem. A jelenetben a lelkiállapotot festi a francia művész, s a nagy előd — a klasszikus film — időszerűségére, a hagyomány feltétlen vállalására utal.)

A téma az utcán hever, szokták mondani, de nem mindegy, hogy milyen problémákat „emel fel” onnan — vagyis az életből — az alkotó. A modern irodalom és a modern film normává tette, kötelező direktívává léptette elő, hogy a társadalmi és a személyes vonatkozású konfliktusok szoros összefüggésben legyenek egymással. Ez az esztétikai követelmény voltaképpen nem új felfedezés, régi hagyomány. Lev Tolsztoj HÁBORÚ ÉS BÉKÉJÉben — hogy klasszikus példát említsek — a történelmi események nemcsak a népek sorsát határozták meg, hanem Natásáét, Andrejét, de még a mellékfigurákét is. A közelmúlt mozgásai nálunk robbanásszerűek (gondoljunk a felszabadulás, az újjáépítés, a földosztás, az államosítás, a tsz-szervezés, az ellenforradalom, a konszolidáció eseményeire), a jelenéi talán csendesebbek. A lényeg azonban az — a jelentős irodalmi és filmalkotások egyaránt bizonyítják a tétel érvényességét —, hogy az egyén és a kollektíva, az „én” és a „mi” nem különül el egymástól. A friss termésből is meríthetünk adalékokat bizonyítékképpen. A HÚSZ ÓRA (Sánta Ferenc regényét Fábri Zoltán ültette át a mozgókép nyelvére) a magyar falu két évtizedének krónikája, melyben a társadalmi tablót az egyéni küzdelmek (antagonisztikus vagy feloldható ellentmondások) színezik, s megfordítva: minden lépésnek, melyet Elnök Jóska, Kocsis Béni, Balogh Anti és a többiek tesznek, hangsúlyos közösségi „együtthatója” van. Enélkül nem is lenne hiteles a lenyomat. A SZERELMben (Déry Tibor és Makk Károly közös látomásában) hasonló a képlet. A dráma voltaképpen máskor is átélhető, nemcsak a film cselekményének időpontjában, mindig voltak és lesznek vállalt kapcsolatok és jellemet, akaratot, hitet próbára tevő szituációk, ám az adott (konkrét) háttér ezúttal korántsem „színező elem”, hanem pontos analízis a cselekvések lehetőségeiről és a kapcsolatok pszichológiai motivációiról is. Mostanában egyre gyakrabban használják a „tényregény” definíciót. Az e címszó alá sorolt prózai művek a dokumentumokat szervezik művészi valósággá (noha a szerzők természetesen nem mondanak le a teremtő fantázia megtermékenyítő lehetőségeiről, a stílus tradicionális elemeiről sem). Truman Capote HIDEGVÉRRELL című regénye megtörtént tragédia részleteit eleveníti fel, s jóformán csak a lényegre szorítkozik, hogy a szörnyszerű tettek — a tömegmészárlás — mozgatórugóit feltárhassa. A „tényregény” megjelölést a

szakirodalom elfogadja, „tényfilmekről” azonban még nem nagyon szokás beszélni. Pedig a címke találó; s nálunk elsősorban azok a filmek kaphatnák meg, melyek az erkölcsök, szokások, életmódok stb. rajzát — a folyton változó élet folyton változó jelenségeit —, a színes sztorikat mellőzve, elsősorban a hiteles eseményekre építve tárják elénk. A filmféleség bizonyos fokig rokonítható az irodalmi riporttal, a szociológiai tanulmánnyal: egy kicsit a kettőnek a keveréke, anélkül, hogy megszűnnének film lenni. Mostanában egyre több nálunk az ilyen hangütésű alkotás (Dárday István: FILMREGÉNY. Rózsa János: CSATATÉR, Ifj. Schiffer Pál: CSÉPLŐ GYURI, Moldován Domokos: A HALOTTLÁTÓ, Ember Judit: FAGYÖNGYÖK). Úgy érzem, még nem hangsúlyoztuk eléggé — vagy talán meg sem említettük —, hogy a „Magyarország felfedezése”-sorozatnak, melyet a könyvbarátok régóta ismernek és szeretnek, voltaképpen ez a filmfolyam is része. Folytatása, kiegészítése — és teljesebbé tétele, a rokonművészet kevésbé látványos, de a gyökereikig hatoló eszközeinek maximális felvonultatásával.

Mindezzel nem azt akarom bizonyítani — nevetséges próbálkozás lenne —, hogy az irodalmi művek tolmácsolására, egyes alkotások filmrevitelére nincs szükség. Még Agatha Christie napi fogyasztásra szánt bűnügyi históriáinak „mozisítása” ellen sem tiltakozom, noha a GYLKOSSÁG AZ ORIENT EXPRESSZEN című krimit kifejezetten untam. A rendezői egyéniség, a szemlélet fölénye, az irónia bája hiányzott belőle. „Egy az egyben” — ez is régi szabály — lehetetlen a legfordulatosabb, legmozgalmasabb irodalmi alkotásokat új-játeremteni. Nálunk a két művészeti ág szimbiozist olyan kitűnő filmek bizonyítják, mint a BAKARUHÁBAN (Fehér Imre—Hunyady Sándor), ANGYALOK FÖLDJE (Révész György—Kassák Lajos) vagy az ÁRVÁCSKA (Ranódy László—Móricz Zsigmond). Szándékosan említettem a felsorolt műveket: lényegében mindegyik egy-egy rangos próza „olvasata”. Azaz a plusszal, hogy rajtuk van az újkor pecsétje, s magukban foglalják azt az ítéletet is, melyet a rendezők a korról és annak disszonanciáiról mondanak (Fehér a nagypári morál tisztességtelenségéről, Révész a Horthy-korszak munkásnyomorító politikájáról, Ranódy az emberi méltóság megsúfolásáról). Még nagyobb szabású vállalkozás a SZINDBÁD (Huszárik Zoltán mestermunkája). A Krúdy-varázslat felidézése nem novellákból, sztoriszálakból, cselekménypanelekből építkezett, hanem az alapélményt, a magányos hajós hanyattatásainak folyamát — az elégséges pszicho-fiziológiáját — fogalmazta meg a költői szépségű képsorokban. Az író A 25 ÉVES MOZI című kötetben (az összeállítás 1920-ban látott napvilágot) ezeket a szavakat vetette papírra elképzeléseiről: „Én csak a hangulatot, a zenét, a romantikát és a természetet szeretem a moziban... Pestről, Budáról, Tabánról oly témákat, oly hangulatképeket tudnék feldolgozni, amelynek filmeséje a következő volna:

A hold akkoriban a Gellérthegyre járt aludni. És öreg csavargó módjára leste meg a szerelmeseket a bokrok körül, gyanús füttyjeleket hallatott a sötétségben, majd énekelt és nevetett a hegyoldalban, magasan a vén püspök szobra felett, siető léptekkel ment a szerpentin úton, hogy az alvó füvek, megpihent kavicsok felébredtek és csodálkozva néztek a hold fehérharisnyás lábai után, mintha felemelt ruhájú nők futnának a hegyoldalban... És manapság, amikor a júniusi éjjeleken a hold aludni jár a Gellérthegyre, a Tabán útjukra engedi a látszólag céltalanul csavargó szerelmeseket, a harmonikás kiskorcsmák vadszőlős udvarán kitöltötték az utolsó poharat, lassan, elgondolkozva kezdenek egymás mellett lépegetni fiatal nők és férfiak, mintha arra gondolnának, hogy életük végéig ily tempóban mendégelnek egymás mellett. A lelkes leánykából csendes öreg asszonyság lesz, aki az esti harangszót oly áhítatosan hallgatja, mint imakönyvében az öreg betűk mondását és a fiatal urak, dörmögő vén katonák, budai kávéházban a regénycsarnok türelmetlen

olvasói: A Gellérthegy nem panaszkodhatik, hogy ama temetőben imára kulcsolt kézzel alvó matrónák unokái nem keresnék fel. A fák, amelyek a nagymamáknak hazudtak, lengő leveleikkel, alkonyi szélben és a sétatuk, ahol az érzékeny füvek bizonyára megérik a vér lüktetését a cipőkön át, már láttak hasonló fiatal lábakat és a hajak, a fűrtök, a sírból tértek vissza, megifjodva, lágyan, kellemetesen azon régi nagymamák fejéről, ma is kapnak harmatot a falevelekről...

Ilyennek szeretem és szeretném látni a mozit. Talán huszonöt év múlva...”

Néhány évvel ezelőtt beszélgettem Mark Donszkojjal, a Gorkij-trilógia megfilmesítőjével. Maga elé meredve, könnyes szemmel mondta: „Ó, ha Aljosa látta volna...” Nem tudom, Huszárik gondolt-e Krúdyra, s megfordult-e a fejében, akár csak játékos ábránd formájában is, hogy a SZINDBÁDOT megmutassa a Mesternek. Bizonyos, hogy dicséretet kapott volna. Krúdy ilyennek akarta látni halhatatlan koboldja kalandjait.

Veress József

Fábián Katalin:

A Makoldi család

Magyarország felfedezése

Ez a könyv (mint ahogy a **Magyarország felfedezése** sorozat más kötetei is) jószívvvel ajánlható kötelező olvasmányul leendő pedagógusoknak, népművelőknek, szociológusoknak. Nem azért, mert kellemes olvasmány, hanem mert tanulságos.

Kikből és miért lesz Magyarországon segédmunkás, konyhai dolgozó, utcaseprő, kocsikísérő, fuvaros stb. ma, amikor mindenki számára biztosítottak a tanulás (itt elsősorban **szakmára** gondolunk!) lehetőségei? Miért van az, hogy egy mennyiségben és egyedeiben alig változó, s mindmáig meg nem szűnő réteg minden erőfeszítésünk ellenére is „újratermeli önmagát”? Nem fejezi be pl. a nyolc általánost, s emiatt szakmát sem tanulhat, „nyugtalanlansága” miatt nem tud megmaradni hosszabb ideig egy munkahelyen. magánéletük súlyos konfliktusokkal terhes, hogy a külső szemlélő számára úgy tűnik: szinte vonzzák a bajt. A törvényt „nem tisztelik”, hisz jószerivel nem is ismerik azt. „Nehéz szót érteni velük”. „Nem lehet segíteni rajtuk”. Ezek azok a sztereotípiák, amelyek a köztudatban élnek, s nem is teljesen alaptalanul, erről a rétegről.

Miért igazságtalan ez? Erre válasz **Fábián Katalin** könyve. Az igazság ugyanis mindig konkrét, mint ahogyan minden sors egyéni. A szerző a szociográfia egyik legkézenfekvőbb, de nagy szorgalmat és tapintatot igénylő módszerét választotta: 1971 és 1976 között több tekericsnyi magnófelvételt készített egy budapesti telepen.

A telep egy még a háború előtt épített, lebombázott, s azóta toldozott-foldozott barakksort jelent egy nagyüzem szom-

szedságában. A beszélgetések lényegében két — a Makoldi és a Tóth — család tagjaival folytak, az összkép azonban, anélkül, hogy a szerző bármit is hozzátett volna, megis általánosítható.

A centrális mag: a család, s azon belül is az anya: Makoldi Mihályné, aki a legtöbbször kap szót. Nem véletlenül, hisz az ő szerepe meghatározó, az ő egyénisége a legmarkánsabb, legszínesebb. A könyv pazar adattár és esetleírás is egyben a ma „divatossá” váló tudományának: a családszociológiának. Nem csupán azért, mert az egyes szám első személyben elmondott életvallomások kitűnően elemezhetők, hanem mert dokumentálják is a családi környezet determináló erejét, jelentőségét.

Makoldiné életútja a hagyományos „leszálló ágé”. Szülei jómódúak voltak, de a háború és édesanyja korai halála miatt szétszóródik a család. Olyannyira, hogy az elbeszélés időpontjáig az asszony nem is találkozik Debrecenben és Erdélyben maradt testvéreivel. Szégyenli a nyomorúságát, szegénységét, hányatott sorsát. Életét így lényegében társ, barátok és rokonok nélkül küzdi végig. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a rokoni kapcsolatok a legprimérebbek, ezek kapcsolják, mintegy vezetnek be, tanítják meg az egyént a nagyobb: a társadalmi közösség szabályaira.

Makoldi is hányatott sorsú ember. Alkalmi munkákból él, s noha szorgalmas, nem tud hosszabb ideig megmaradni sehol. Minden keresetét elissza. Makoldiné négy lányt szül neki és bizakodik, hogy férje majd megváltozik, ő megváltoztatja a férjét. Ez persze naiv ábránd, s eleve megpecsételi a család, a gyerekek sorsát is. A durva és részeges apa pokollá teszi az életüket, s hiába válik el Makoldiné 15 évi házasság után, a roncs öregember gondja (15 évvel idősebb, mint az asszony) aki mellettük lakik a telepen, immáron örökre a nyakukba szakadt.

Életünk — történelem

Hiábavalónak tűnik Makoldiné szinte heroikus erőfeszítése, amellyel szabadulni akar a telepről. Lakást nem kapnak (csak 1976-ban, a telep lebontásakor, de ekkorra már széthullik és lezüllik a család). Az öt lányt a telep neveli fel. Makoldiné szinte egész nap dolgozik, minden munkát elvállal, hogy a legszükségesebbeket biztosítani tudja.

Míg ő odavan, addig a részeg Makoldi ösztöri vagy elkótyavetyéli azt, amit keservesen megszerzett a 3×3 méteres „lakásba”. Mintha a sivatagot locsolná a szerencsétlen asszony. Kétségbeesetten kell tapasztania, hogy a gyermekei elcsavarognak az iskolából, a három kisebb végül is állami gondozásba kerül, hogy végképp el ne züljenek. Ám a sorsuk — úgy tűnik — eleve megpecsételtetett, illetve megismételi a szüleit. Szinte még gyermekfővel férjhez mennek vagy teherbe esnek, Makoldihoz hasonló, vagy alig különb férjet választva maguknak. Mert amelyik nem iszik, az szadista, börtönviselt (Tóth Sándor) vagy a löverseny bolondja (Lajgi — Júlia férje), s még a kedvenc, a legkisebb: Fruzsni is egy munkakerülő fiúhoz költözik.

A telepet azóta már felszámolták, a Makoldi család is szép lakásokat kapott — olvashatjuk a kötet végén. Mindez azonban mit sem változtat már az elmondottakon.

Mi a beszélgetések témája? Maga az élet. A küzdelem a pénzzel, a teleppel, a család felneveléséért és egybetartásáért.

Az eseményeket több nézőpontból ismerjük meg, attól függően, hogy ki beszél. A legtöbbször pénzről van szó, az anya és a lányok civakodásáról. Az öregedéstől és az elmagányosodástól féltő munkásasszony (két éve van hátra még a nyugdíjig) kötölként szeretné együtt tartani a családot, ugyanakkor vágyik a nyugalomra is. Mindent megvenne és odaadna a lányainak és az unokáinak, csak hogy boldogulni lássa őket, de kétségbeesetten látja, hogy ehhez nincs elég pénze, illetve hogy ehhez nem elég a pénz. Miközben ő ledolgozta, feláldozta értük az életét, nem tanította meg őket élni: „Anyu sosem beszélgetett velünk” — panasolja az egyik lány, kicsit igazságtalanul.

Azért igazságtalan ez a vád, mert tényleg ideje se volt rá Makoldinének, másrészt — a maga módján — óvta volna, terelgette volna ő a csibéit. De amit maga sem tudott megoldani, mert lehetetlenné tette a részeges férj, a lakáskörülmények, a telep visszahúzó ereje, arra nem taníthatja meg a lányait sem. Élettapasztalata nem formálódott, kristályosodhatott átadható tudássá, hisz maga sem érti teljesen azt. Sorsát fatalisztikusnak, végzetszerűnek érzi, holott tehetsége (több nyelven beszél, találatkony, jó kézügyessége van stb.) szorgalma és ambíciói alapján érzi, hogy jobb sorsra hivatott, többet is érdemelt volna az élettől.

Lányaiból éppen a legnagyobb erény hiányzik: a töretlen küzdőkedv és akarat-erő. Fejfájásra és „idegességre” panaszkodnak, elrontott, sosemvolt gyermekkorukra. Vágyaik, örömeik empirikusak. Mindent az új lakástól és a környezetvált-

tozástól várnak. Nem is alaptalanul, joggal, de féltő, hogy már későn. Az öt lányból kettő nem végezte el a nyolc általánost, egyiknek sincs szakmája, illetve egy sem dolgozik a szakmájában. Szorgalmasan dolgoznak ugyan, de nem szeretik a munkájukat, illetve csak a pénz motiválja a munkahelyhez fűződő viszonyukat. Egyéni sorsukban már nem várnak pozitív fordulatot, illetve (Júlia) csak a gyermekekben bíznak. Erre — a környezetváltással — meg is lehet minden reményük.

Ugyanakkor a kisebb Makoldi lányoknál (Márta, Angéla, Eufrozina) már bizonyos minőségi változás is jelentkezik a szülőkhöz képest. Ezt — tömören — elemi kulturális igénynek nevezhetnénk. Magnót, rádiót és tévét vásárolnak, az egyik lány könyvet vesz a bizományostól, s „ha nem fáradt”, olvas is. A legkisebb lány táncolni jár (az intézetben népi táncos volt), igényli a „haverok” társaságát, egyáltalán a társaságot. A család konvencióit már nem fogadja el, egyszerűen elköltözik otthonról.

Pedig ő az egyetlen a lányok között, aki jól érzi magát a telepen, sajnálja, hogy elköltöznek onnan. Míg az anya, a négy idősebb lány „belülről irányított”, akik megbuktak vagy feladták a célkitűzéseiket, s ezt drámaként élték át, a legkisebb: a mai teenager már „kivülről irányított”, aki a sorskérdéseken, de a kötelességein is könnyedén, vállrándítással teszi túl magát.

Összességében mégis azt kell mondanunk, hogy a könyv minden szereplője — még a mellékalakok is — áldozat. Emberségük, vágyaik, akaratuk a körülmények szorításában bicsaklik meg, s minden erőfeszítésükre szükségük van, hogy talpon tudjanak maradni. Az apa: Makoldi alkoholmusa is csupán okozat, egyszersmind a család tönkremenetelének az oka. Többet kellene tudnunk erről a rettenetes betegségről és társadalmi bajról, mielőtt sommásan ítélnénk. Nemzedékeket ront meg és pusztít el (Makoldi a kislányait is itatta!), de még nem tisztázott, hogy mennyi ebben az örökletes komponens, s mennyi írható a körülmények rovására.

Az alkoholista ember és a családja a „társadalom peremére” szorul, önmaga erejéből nem tud kiemelkedni onnan. Hiába küzdött magárahagyottan, kétsebbeesetten, emberségében, önértetében is sebezten Makoldiné. Csak a léte tudta — a mostoha körülmények között — biztosítani a gyermekeinek, az emberi, társadalmi felemelkedést továbblépést már nem. Küzdelme azonban így is csak tiszteletet és nagyobb figyelmet érdemel! Ez Fábrián Katalin könyvének súlyosabb értelme és tanulsága.

Nincs hiábavaló élet, nem engedhetjük meg, hogy életek porladjanak szét a heroikus, de meddő küzdelemben. A Makoldi lányok gyermekkorra már jóvátehetően, visszafordíthatatlanul „elromlott”, de állnak még telepek, sok Makoldi család van, ahol gyerekek nőnek fel, ártatlanok, tehetségesek, jobb sorsra érdemesek. Fábrián Katalin könyve — s ez teszi jogosulttá, hogy a sorozatban szerepeljen — az egyediben, egyszerűen az általánosra figyelmeztet: az osztársadalmi gondra, bajra. (Szépirodalmi, 1977) **Horpácsi Sándor**

„Mihelyt tollat vesz a kezébe az ember, magára marad” — írja Horváth János **A magyar irodalom fejlődéstörténetében**. „Ha valóságos önéletírást akar az ember adni magáról, bizony le kell vetkőznie”. Ezek pedig Csordás István szavai, akinek önéletírását e kötet tartalmazza.

Veszélyes műfaj a monológ. Nehéz elkerülni, hogy a magánbeszéd ne váljon az író „magában beszélésévé”, „vetkezése” ne váltsa át exhibicionista szennyesteregetésbe. Csak egy valami van, ami ettől megmentheti, az elszigeteltség, a túlzott szubjektivitás és az ebből eredő érdektelenség koloncától megszabadíthatja, s ily módon — a szó nem csupán stilisztikai értelmében vett — műfajjá nemesítheti az önéletírást, ezt a sajátos monológot: ha a szembenézés kényszere hívja életre.

Az a több mint négyszáz, immár többnyire nyugdíjas egykori napszámos, cseléd, szobalány, summás és még ki tudja, egy személyben is hányféle mesterséget, életformát, sorsot képviselő ember, aki a Szabad Föld felhívására múltja jellegzetesnek ítélt szakaszait és eseményeit papírra vetette, nem a pályadíjért tette. Bevallott vagy bevallatlan, de írásaiból tisztán kiérezhető céljuk éppen ez az önmagukkal és korukkal való szembenézés. Nagy részük, sajnos, nem tudhatja, hogy a távoli magyar múlttól kortársaikig ezzel az igénnyel mennyi hasonló indíttatású, hasonló műfajú írás született. Nem érezhetik szellemi rokonuknak Tótfalusi Kis Miklóst, Bethlen Miklóst, Kazinczyt, Széchenyit, Illyés Gyulát, Németh Lászlót; nem tudhatják, hogy Joó György, Móricz „boldog embere” éppen akkor mondta, értük is, az ő mostani szavaikkal részleteiben is gyakorlati megegyező monológját, amikor ők — ha egyáltalán könyv került a kezükbe — A tébolyda titkát vagy a Vergődő szíveket olvasták.

Minden didaktizmus, minden célzatosság nélkül válik e gyűjtemény mindenki számára érvényes tanítássá. Valóban rendkívül érdekes megfigyelni, mennyire hiányzik szinte valamennyi írásból a közvetlen hatás igénye, s ami ettől elválaszthatatlan: az ítékezés. Bajor Nagy Ernő írja az előszóban: „Ezek az emlékezések nem oly szigorúak, mint Illyés történelmi vádbeszéde volt annak idején. Olykor még megbocsátó mosoly is átsuhan az önéletírások egy-egy bekezdésén.” És mégis: „Feketeegű, zord, túrhetetlen világra pillantanak vissza ezek az írások”. Olyan viszonyokra, melyek eleve elrebbentik „az olvasó lelkeről a megbocsátás szikráját is.” Verbális ítékezés és oktatói attitűd nélkül válik tehát ítéletté és emelkedik tanítássá az egykori földönfutók sorsa. És ezt nem elsősorban azok az önmagukban is kétségtelenül érdekes néprajzi-szociológiai adalékok okozzák, melyekkel pedig valamennyi írásban sűrűn találkozunk: a szívósan élő babona, a falusi, tanyai, majorsági hétköznapok, az ünnepi szokások, a

táplálkozás, a viselet pontos, plasztikus rajzai. És nem is azok a valóban döbbenetes adatok, melyek az éhezés, a gyermekhalandóság, a fizikai nyomor méreteire engednek következtetni.

A gondolkodás módja, a tudat állapota a legtragikusabb ebben a lét alatti helyzetben.

„Apámat sem ismertem, sem a nagyszüleimet...” „Amit anyáról tudok...”, „Anyám nem beszélt róla...” Ez esetben — Kőrösi Jánosné sorsában — a bizonytalanság már a családi kapcsolatok szintjén jelentkezik. Más esetekben a családi kötelék, ellenkezőleg, oly szorosnak bizonyult, hogy ez húzza fel a falakat ember és az őt környező világ köré. Így vagy úgy, az ismeretek köre nagyon szűk, az ismeretlen határai igen közel húzódnak. Erre a furcsa kettősségre, a teljes bizonytalanságra és a teljes korlátozottságra vezethető vissza (ám egyszerismind ebből is eredeztethető) e réteg állandó szociális és egzisztenciális stagnálása, mozdulatlansága; kis távolságú, ám állandó mozgása (területi értelemben), valamint gyakori foglalkozásváltásai egy adott szűk körön belül.

Ez a „szűkösség” és bezártság a legjellemzőbb vonása valamennyi önéletrajzíró életének — mind egzisztenciális, mind pedig tudati értelemben. Természetesen nem új e felfedezés. A mai átlagolvasó előtt nagyrészt már ismertek e tények. Ám a subjektív hang, a fel-felvillanó sorsok eseményeinek éppen esetlegességükből fakadó érdekessége, melyet néhol a stílus döcögése, esetlensége, máskor azonban éppen ösztönös, már-már poétikusan tiszta csiszoltsága hitelesít, a történelmet magát az át nem élő számára is személyes élménnyé, érdeké teszi.

Átéli az olvasó azt a harcot, amit generációk harcoltak a pusztá létfenntartásért, örök veszítésben és állandó újrakezdésben — és átéli ugyanezt, szinte mitikusá növelve, Polonyi Jánosnének a mintegy végzetten egy végre életben maradó utódért vívott küzdelmében is.

„Elhordtam a halotti gúnyámat.” — írja Kőrösi Jánosné — : „... apám egyszer vásárolt egy háromlábú tehenet... Nagy szó volt akkoriban, hogy tehene van egy cigánynak.” — olvashatjuk Ferkovics Sándor szavait. Többet jelentenek e szavak szociális, tényszerű tartalmuknál: a halállal és az étellel való groteszk játék nem egyszeri, véletlen, de örök és változatlan tragédiát — és erőt takar.

Szinte állati, már-már reflexszé vált kiszolgáltatottság — és nagy mozdulatlan erő. Ellen ha megmozdul, többnyire ön-maga ellen fordul, úgy örlődik a családi és földviszályokban...: a magyar történelem közvetlenül örökölt szakasza — szó szerint földközélemből.

Csak úgy válhattak e gyakorlatlan kézírta memoárok valóban tanítássá, hogy nem adatokat, tényeket tanítanak, hanem — öntudatlanul bár — szemléletet. Perspektívánk, múltszemléletünk ezeket a sorokat olvasva akaratlanul is megváltozik, s történelmünk ily módon mutatkozhat igazán — a mai szemléletünkéből is gyakorta hiányzó — alulnézetben.

Mányoki Endre

Galgóczi Erzsébet:

Közel a kés

Még emlékszem gyermekkorom falujára: a legénykedő legények virtuskodásaira, a vásárnapokra, amikor a megfáradt csontokat éjszakába nyúló multságokon pihentették a fiatalok, a búcsúk nemegyszer véres tragédiáira, az alvégen és a felvégen lakók — szegények és jómódúak — különböző szokásaira, a nyomorra, éhezésre és a „kivagyokiságra”, az inakat megfeszítő munkára-robotra, no meg a barátságos megszólításokra („mész mán?”, „kiültetek?”, „hazafel?”), a ragadványnevek viselőire és a sok-sok gyermeki csinytevésre.

Galgóczi Erzsébetet olvasva, újra jól emlékszem a falura: az író belülről láttatja velem (velünk) a mára már megváltozott falu életét is. Ő nem hazamegy a faluba, Ménfőcsanakon — szülőfalujában — ugyanúgy otthon van, mint írásának más színhelyein, amelyek legtöbbször ugyancsak a jól ismert szülőföldet jelentik.

Galgóczi Erzsébet ötvenes években indult írói pályájának ismeretében gyorsan leírhatjuk: a KÖZEL A KÉS című elbeszéléskötetre jellemző mindaz, amit az író munkásságáról általában elmondhatunk: a szenvedélyes fájdalom, a műfaji sokszínűség (ez időnként már zavaró is), írásainak drámai sodrása, méltó haragja

minden ellen, ami anakronisztikus. A butaság, az önzés, a „szerzés” ostoba öröme, az előítéletek tovább élése, a nők és az öregek gyakran szomorú magánya, a gátlátalanság, az öngyilkosság és a lelki restség — újra meg újra a József Attila-i „nagyon fáj” életérzés! — meg a kispolgáriság különböző megjelenési formái ellen.

Ismétlem: mindezek előző köteteiben is fellelhetők már, de e kötetében egyértelműen előre lépve mutat túl a falun az író. Hősei között feltűnik (pl. a Félémelet című novella önkényes beköltözői között) a társadalom városi képviselőinek mindmennyi típusa: a docens kilencvenesztendős anyósa (értelmiségi jelenségek!), aki páncélszekrényben él, mert a veje és lánya három és félszobás lakásában az idős aszszonynak nem jut hely, hiszen a kutya foglal el másfél szobát; a már egy szimpláért is akárkivel „lefekvő” nyárspolgár Lujza, aki ezért még nem „utcalány” (!?), a nyugtalan-ügyeskedő, gyakran házasszó kiskereskedő, az ajándékokat a könyvtárból „beszerző” férj-szerető és az erőszakos, részeg, goromba lumpenproletárok típusai: ágyrajárók, közveszélyes munkakerülők, markecolók. Tudja-e formálni ezeket az embereket Veronika, a szerény fizetésből is becsületesen élő könyvtáros, vagy őt húzza le magához a gyengék a gyávák se-rege? A kötet többi elbeszélése az utóbbi véleményt látszik erősíteni, s ezt a Sarkadi-fájdalmat (az értük aggódást) egyes esetekben egészen az abszurditásig fokozza Galgóczi. Csak az élet tud olyan krimibe

illő tragikomédiát produkálni, mint amilyenről *A sírásó vallomásaiban* olvashatunk. Ha mindenki (?) csal, lop, miért ne lophatna a sírásó is? Hat disznóját a hullákon hizlalja meg, s az általa elbeszélte csalási „rémtörténetek” mellett az övé szinte eltörpül. Nem öl, nem rabol, csak háborzongató módon szenvtelenül-érzékelenül visszaél a hozzátartozók bizalmával, kifosztja őket, a koporsókat üresen helyezi a sírba. Mindig észébe jut a szörnyű gyermekkori élmény, amikor a 3 éves szomszéd kislányt felfalták a disznók.

Az elmondottak alapján látszólag azoknak van igazuk, akik felvetik, hogy Galgóczi írásában alig találkozunk pozitív típusokkal, hőseinek szélsőséges individualizmusa, gyakori aberráltsága, nemegyszer anarchizmusba hajló magatartása elfedi a teljes igazságot. E mostani kötet legjobb elbeszélései (a címadó novella, A falu özvegye és a Hínár) cáfolják a még időnként jogos véleményeket, s jelzik az író jellemábrázolásának gazdagodását is. Szalánczki János téveszelnök (finomabban megrajzolt figura, mint a Pókháló (Niklai Gézája!) és Csiszár Imre éjszakába nyúló beszélgetésében (Közel a kés) végig követeltjük a falu régi és mai gondjait, az emberek katartikus átalakulásában megérthetjük az ellentmondásokat, s amikor végül már-már az jut eszünkbe, hogy a sokat szenvedett Csiszár Imre is megtalálja a helyét, mellbevág a tragikus vég: megölte a feleségét. Ez hát a sorsuk a tehetségeknek, a kitörni akaróknak? Ez is, ha kísért a múlt, ha nem tudnak megszabadulni az „ezernyi fajta népbetegség” szívzorongatóan fájdalmas beidegződéseitől, visszahúzó béklyóitól. A múltból kitörni a falu keretei között csak keveseknek, csak új módon sikerülhet. Úgy, ahogyan azt a Szalánczki Jánosok, Niklai Gézáék vagy Sokorai Imrék teszik. Konok elszántsággal, erősen bízva saját erejükben, messiási hittel, csökkönyösséggel, megtalálva azokat a társadalmi erőket, amelyek mozgásba hozhatók a szocialista jövő megteremtéséért. De ez nem egyszerű dolog, csak lassú (falun sokkal lassúbb) folyamat eredménye lesz.

„Aki dudás akar lenni, / Pokolra kell annak menni...” Nos, Galgóczi hősei vállalják a pokoljárását, ha gyakran csalódás vagy éppen vereség is éri őket. Emlékezetes írása a kötetnek *A falu özvegye*. Hősnője, Zsófia korán egyedül marad két gyermekével és idős anyjával. Egyre nehezebben viseli a faluban a „mi özvegyünk” címet. A huszonhat éves fiatalasszony a „jövőtől félt. Férfi nélkül nehéz élni az életet, úgyszólván lehetetlen. Egy falusi háznál már a férfi fizikai ereje is nélkülözhetetlen... társadalmi támaszt is csak egy férfi nyújthat.” Megszeret egy férfit — Ágostont. De a falu nem tudja neki megbocsátani, hogy nem közülük választ szeretőt vagy férjet. Amikor aztán kiderül, hogy az idegen férfi börtönben ült — 18 évesen, verekedés közben embert ölt részegen —, ellenük fordul mindenki, a férfiban „börtöntöltelék” látnak. Hiába van Ágostonban „szeretet, gyöngédség, szerelem, szorgalom, kitartás, kíváncsiság”, hiába fogadja el őt egészen Zsófia, az előítéleteken, a rosszindulatú gyűlölködésen

nem tudnak győzni. Két tiszta szándékú ember elbukik az ostobaságon, a múltból itt maradt sötétségen. S ez a bukás annál fájdalmasabb, mert olyan faluban történt, ahol az emberek jól élnek, csak még nem tanultak meg értelmesen élni. A falu törvényei között még nem szerepel az egymásért érzett felelősség, az egymásért élés törvénye.

Érdemes lenne egyszer alaposan megvizsgálni, hogy mit mond nekünk a nő sorsáról az, akit „Móricz Zsimond — ha élne — nevelt lányává fogadna” (Galsai Pongrác véleménye), mert sokat, nagyon sokat mond! Sokszinű, a mában élő hősnői jobban megrajzolt figurák, mint a férfiak. Belülről nézi őket, átéli szerepüket, a finom lélekrajz, cselekedeteiknek jól átgondolt motiváltsága mind arra mutat, hogy e téren sokat fejlődött Galgóczi írásművészete. (Szerencsés körülmény, mai irodalmunk sajátos gazdagodásának jele, hogy női íróink — éppen érzékenységük révén — a társadalmi problémák széles tablóját festik már, a jobbitás szándékával. Elég itt Jókai Annára, Raffai Saroltára, Szabó Magdára és éppen Galgóczi Erzsébetre gondolnunk.)

S hogy miért szeretem még Galgóczi Erzsébet írásait? Mert a gyakran tragikus sorsok, körülmények mögött is felsejlik sajátos humora (a falu humora ez is!), sajátos kifejezései, ragadványnevei eredeti megfigyelést tükröznek. (*Szépirodalmi*, 1973)

Kaári Sándor

Szóllósi Zoltán:

Vacsora jégen

Tamás Menyhért:

Küszöbön

A két verseskötet szerzőit korban néhány év választja el egymástól: *Szóllósi Zoltán* „az emberélet útjának felén” jár, *Tamás Menyhért* öt évvel idősebb. Két évszám viszont mindkettőjükre vonatkozik: első kötetük egyaránt 1974-ben jelent meg, s második versgyűjteményüket is szinte egyszerre, ebben az évben adta ki a *Szépirodalmi Könyvkiadó*.

A második kötetet a „kritikus kötetnek” is nevezik: ez igazolhatja, hogy komoly tehetségről, következetesen tovább építhető sajátos világról van szó, vagy mutathatja meg a költő kifáradását, megtorpanását. Szóllósi Zoltán és Tamás Menyhért kötete természetesen erre a kérdésre is felel, de alkalmat ad a szülőföld, az útra bocsátó táj s a költő változó viszonyával, a sajátos lírai tartalmakból következő költői nyelvvél, képi világgal kapcsolatos vizsgálódásra is.

Tamás Menyhért első kötetét vegyes érzelmekkel fogadta a kritika. „Jelentkezésével még nem tisztázódott semmi” írta *Aczél Géza* az *Alföldben*; *Cs. Varga István* viszont a *Tiszatájban* a legteljesebb elismeréssel szól a gyűjteményről.

A második kötet (hasonlóan az elsőhöz) gondolatvilágában a szülőföldhöz, a székely sorsához az útnak indító tájhoz kapcsolódik első sorban. A *Vakolatok a családi ház faláról* című ciklus verseit a szülőföldtől való elszakadás, a találkozások élménye, az otthon tár-

gyai ihletik; ugyanakkor a máshová, más emberi közösségbe került költő számvetésre is kényszerül: mit őrzött meg a szellemi-érzelmi örökségből, mit integrált valóban személyiségébe?

A szülőföld emléke — s változása a *Tövises talppal* című epikus költeményben teljesebbé ki. Az Apa-Anya-Fiú beszélgetése a nagy történelmi átalakulást, az új társadalom építésének sikereit és kudarcait személyes sorsként rajzolja meg, egészen az Apa szavaival megfogalmazott katarziszig: „Több mint vigasz: zuhanás nélkül győztem le. /Tán’ még emelt is rajtam e sokasult vereség./Csöndes merítkezéssel tér vissza szívembe az /elalvás előtti mező...”

A nagy számvetést, a jelen és a múlt szembeállítását másik oldalon a kötet címadó verse, a *Küszöbök* jelenti. „Névtelen jelenések közt vesztegtek” — írja a költő, s a megőrzött élmények-értékek segítségével készül „tökéletlen nappalaim megváltására”, a „szülőföld párolgásában / megtalált magaslatról / megközelítem rejtekes messzeségeimet”.

Értékes szándék, tiszta — mondhatni igazi ellentmondásokról mentes — érzelmvilág. Hozzátehetjük: ugyanilyen tiszta, a népköltészetből, a székely népballadák, virágénekek, mondókák, táplálkozó nyelv. De: a Tamás Menyhért által a múlt és a jelen, az egyén és a közösség közötti kapcsolatban megmutatott harmónia túlzottan esetlegesnek tűnik, s a költő talán érzi, hogy a világról, mai összetettségéről keveset tud így, ily módon közösségi érvénnyel elmondani. Gondolatai időnként közhelyek; „Honnan is tudhatnák hóhéri; porig alázott / erkölcsös nő a legmagasabbra (Tizenhármak). „Versailles / vérből és szenvedésből épült / palotasora”. Így válik súlytalanná a táj, a múlt-jelen-jövő elé festett Arckép: „Immáron maradó / aki voltam / aki majdan / kiterítve-holtan”. Ez a jellemzés kétségtelenül hihető, de mondhatni, csak az arc legfelső rétegére vonatkozhat.

Ehhez járul (vagy inkább az előbbiekből következik, hiszen elválaszthatatlan a gondolat és az azt hordozó nyelv) a túlzott archaizálás, és a képi világ erőtlensége. „Fordíts sorsosaimhoz”, „Köztesként fogadjanak” — írja a *Nincsen maradásom* című. A Zöld erdő harmatát kezdetű népdalra épülő versben, „zsemmegettel” — áll a *Tövises talppalban*, állandóan visszatér a „mű” alak. Félreértés ne essék: az archaizálás jó néhány kötet nagy-nagy erénye — ha a következetes kifejezésmódot a gondolatok mélysége hitelesíti. A hexameterben írt *Zágoni levelek* ritmikái problémái, a „szememben hidrogénezi magát az ég” képzavara is azt mutatja, hogy a költői nyelv erőteljessé, öntörvényűvé csak újszerű élményeket, differenciáló gondolatvilágot hordozva válhat.

Szóllósi Zoltán kötetéből — ha az előbb az Arckép című verset említettem — önarcképként az *Inkognitó* című. kötetzáró verset (annak részletét) idézhetem:

Kék overall és zsebbe-kéz
ráccsal az arcán csavarog
és kék a táj és szanaszét
mennyei csillag-csavarok

...

Am ha elment sose lássuk
vacsora jégen dárídó
órák járdák ugrós táncuk

szakad a lépték fári dó
Még felszipog anyaföldje
s leng utána villanykörte

S vajon mi teszi hitelessé ezt az önarcképet? Keveset mondunk, ha a költői magatartás igazságát, az erőteljes képi világot említjük. Valóban: ritka az olyan kötet, amelyben a Szóllósiéhoz hasonlóan találó, eredeti képi világra bukkanunk. „Virágörzö darázs morog”, „Gesztenyemeleg” — írja az *Etűdben*, az *Iskolakertből* felé. — s „a délutáni fellegek — / roncs karosszériák”.

Apró, iskolakert. Szülőföld. A Szóllósi-kötetben is minduntalan felbukkannak az alapmotívumok, az alföldi táj képei, de nála a „messzi ég / jegenyébe dől”, látja, tudja az

„utak gyökérmélységeit”, az „elrákosodott reményt”, látja, hogy „gőzöl a falvak szamovárja” s tudja, hogy milyen „a kölyök petróleummal tetvek / ellen bedörzsölt feje” (Egyidő). A szülőföld számára állandóan jelenvaló, keresett, de már elérhetetlen, nehezen megváltató világ. „...eszméini — / várni, hogy a világ arccal / rám visszaréved: itt nincs hely” — írja az *Érkezőkben*.

Szívesen idéznék újabb és újabb sorokat, amelyek keményen, pontosan fogalmaznak meg: elveszettek érzé az, ami eddig bizonyosságot, biztonságot jelentett. S mivel a veszteség egyszerre személyes és társadalmi, az új bizonyosságot is úgy kell megteremtünk: a XX. századi ember személyes sorában és társadalmilag egyszerre. Szöllősi azonban egyelőre még kérdez: „érkezésünket ki várja”? Kérdéseit térben, időben általánosítva, egy egész nemzedék kérdéseiként teszi fel, kétségeit így mondja el. „Késve indultam Magyarországról” — írja a *Színes képeklapra*, s kozmikus méretűvé növeli a másfelől nagyon is konkrét élményeken alapuló képet a *Séta I.-ben*: „és talpukról lent leásít az aszfalt — / fehér kopogás deszka pingpongasztalt / csillag hiába veri fel az irt”.

A XX. századi történelem fenyegetéseit érző, a kereső, a megváltásban — az egyénből és a közösségből következő megváltásban — bízó költők közé tartozik Szöllősi. A fenyegetettség érzetét szinte tovább egyszerűsíthetetlenül fogalmazza meg a *Holdévben*: „Lent zörög, szervekedik / az ellenálló őszi fagy — / a fény szűk szemmel néz át / az időn, fegyvert tisztogat.” Ebben a szituációban természetesen újra és újra ellentétes érzelmi tartalmak szembesülnek, s ahogyan mindennapjainkban, a versekben is ritkák a vasárnapok, amikor „seb nélküli / kövek hasára süt a Nap” (Ámen).

A *Vacsora jégen* című verseskötet ereje, színvonala ritkán csökken — akkor, ha a költő képi eszközökkel nem tud társadalmi érvényt adni egyéni tragédiájának, ha nem érleli meg eléggé a verset, s erőltetett képeket, kifejezéseket (veritékláncal, ezer év magány), vagy pontatlan rímeket (keresi — szénárnyékai, lobbannia — csillagaira, távozonak — vonításukat) alkalmaz. E hibák azonban valóban csak elvétve jelentenek a könyvben.

Ha Tamás Menyhért költői lépéseit általa jól ismert talajon teszi, s a földszelvényeket vizsgálva egyre újabb rétegek vallanak neki a történelmi múlttól, a táj és az ember — s az ő és az őt útjára bocsátó világ kapcsolatairól, akkor Szöllősi Zoltán mintegy ismeretlen tájra érkezve, körkörös figyel, s keresi az időnköz, terükhöz illő cselekvés lehetőségeit. Mindkét költő vállalkozása természetes, mindkét magatartás következetes. Az is igaz viszont, hogy míg a Szöllősi-arcok igen pontosan, erőteljesen rajzolódik ki a tájban, Tamás Menyhértén a kontúrok időnként vázlatosak, erőtlenekek, s a nagy foltokká egyszerűsödött formák sem mindig fokozzák egymás hatását.

Szabó Ernő

Balassagyarmat története 1896—1962

Nógrád megye történelmi múltjának feltárása különösen a hatvanas évek végén, a nagy történelmi évfordulók kedvező társadalmi-politikai indíttatását kihasználva indult meg intenzíven. A Nógrád megye története I—IV. kötetei, a megye két legnagyobb gyáripari üzemének, bányájának monográfiája, a Salgótarján és a Pásztó története művek után az olvasók kezébe most újabb értékes helytörténelmi monográ-

fia került: Balogh Sándor történész irányításával (zömében balassagyarmati szerzők tollából) megszületett a **Balassagyarmat története 1896—1962**.

A város felszabadulásának 32. évfordulója apropójára megjelent több mint 700 oldalas könyv — amely 2500 példányban látott napvilágot — épít a megye eddigi helytörténelmi munkáira, merít az ország különböző községeinek, városainak e tárgykörben szerzett tapasztalataiból is: komplex képet ad a település fejlődéséről, megmutatja a fejlődés általános vonásait és speciális vonatkozásait, eredményesen járul hozzá a magyar nemzeti történelem tartalmi és tárgyi gazdagodásához, új színeket, árnyalatokat visz a sokrétű és mégis egyirányú hazai historiába.

A monográfia szerkezete alapjaiban megfelel a magyar nemzeti történetírásban elfogadott elveknek, az eltéréseket a helyi sajátosságok indokolják. A könyvben 11 fejezetet emelnek ki, valójában azonban e fejezeteket megelőzi Németh Béla A táj természeti földrajza és bezárja Szabó Károly A mai Balassagyarmat című munkája. Mindkét tanulmány igen hasznos a monográfia által célul kitűzött feladatok megoldásában.

A könyv történelmi múltból jelenünk felé közeledve bővíti terjedelmét, ezzel is állást foglalva ama fontos elvi kérdésben, hogy tudniillik az új és legújabb korban, korunkban a fejlődés felgyorsul, a gazdaságban, társadalomban, a politikában és a kultúrában egy emberöltő alatt sokkal nagyobb léptűnk előre, mint a megelőző évszázadok alatt. E fontos alapkoncepció (amelyet számos értékes helytörténelmi monográfia nem vett figyelembe, illetve a XIX. századnál „kifulladt”) egyáltalán nem jelentette azt, hogy átsiklottak volna a szerzők a honfoglalás utáni idők és a szabadságharc közötti évszázadok felett, csak éppen a felszabadulástól 1962-ig terjedő időszak és a mai Balassagyarmat című fejezetek jelentőségüknek megfelelő terjedelemben, színvonalasan kerültek bemutatásra.

A monográfia a történetiség elvének gyakorlati megvalósítása mellett sikeresen oldotta meg a tematikai követelményeket is: az egymásra épülő fejezetekben a gazdaság, a politika, a társadalom, a kultúra, a településfejlődés, a demográfia és más fontos kérdések a történelmi körülményekbe beágyazottan kerülnek kifejtésre. Mivel egy kifejezetten kisvárosi jellegű település történetét dolgozzák fel, a szerzők óhatatlanul — bár megítélésem szerint a szűkségenél nagyobb terjedelemben — foglalkoztak igazgatási kérdésekkel, képviselőtestületi, tanácsi napirendek, határozatok, állásfoglalások ismertetésével is, de a monográfia helyesen és megfelelő arányban írja le a közállapotokat, a lakosság élet- és munkakörülményeinek alakulását, a társadalom különböző rétegeinek a különböző szituációkra reagáló viselkedését, állásfoglalását.

A könyv — a megyetörténetet meg nem ismételve, de annak szellemében — foglalja az uralkodó osztály, a középrétegek, a munkásosztály pártjainak megalakulá-

sával, működésével, azoknak a gazdasági, társadalmi életre gyakorolt hatásával. Külön érdemként kell megemlíteni, hogy a szerkesztés és a szerzők szinte minden árnyalatot észrevesznek a politikai küzdelmekben, és igen részletezően kitérnek a változásokra. Így (a helyes szerkesztési elvnek, a szerzők sokoldalú informáltságának, az adatok és összefüggések helyes alkalmazásának is köszönhetően) az olvasó szemléltetve látja, hogyan lett a várjobbágyfaluból mezőváros, majd rendezett tanácsú és a felszabadulást követően modern város; nyomon követheti, hogyan változott és milyen körülmények között lett a hajdani várjobbágyfalu kereskedő- és kisiparos, majd értelmiségi-hivatalnok és iskolavárossá; a századforduló után iparos és kereskedő jellegét megtartva hogyan fejlődött a hatvanas évektől a település modern ipari várossá anélkül, hogy korábbi hagyományos jellegét teljesen elveszítette volna.

Az olvasó számára persze az sem érdektelen, hogyan küzdötte le a település lakossága az elemi csapásokat, a gyakori tűzvészt és a megismétlődő árvizeket, a török, az orosz cári és a Habsburg-csapatok pusztításait. Mindezek a magyar nemzeti (és különösen a kisvárosi) fejlődésre jellemző jegyek nagyobb lehetőséget biztosítottak volna a szerzők számára a kitekintésre. Vagyis arra, hogy a történelmi fejlődés különböző szakaszaiban a nagyjából azonos fejlettségű, lakosságú településekkel Balassagyarmatnak milyen azonosságai és különbségei mutatkoznak.

Az igen gazdag tényanyag alapján a feldolgozás értékéből vajmi keveset von le, hogy néhány — általam megemlítesre érdemesnek ítélt — kérdés kifejtésére a szerzők nem vállalkoztak. Az egyik ilyen probléma a nemzetiségi kérdés megítélése a különböző korszakokban (pl. a nemzetiségek 1848—49-ben, a dualizmus, majd az ellenforradalmi fasiszta rendszer idején stb.), ami annál is inkább szembetűnő, mert a zsidóság szerepével, majd asszimilációjával a szerzők igen részletesen foglalkoztak. Erőteljesebben kellett volna megrajzolni a Salgótarján és Balassagyarmat között bizonyos történelmi szituációkban mesterségesen is kialakított ellentétek objektív és szubjektív okait is, s ugyan csak erőteljesebben lehetett volna megrajzolni a város és a megye kapcsolatát, valamint a városnak az ország életében játszott szerepét (ahogyan a munkásmozgalom vonatkozásában ezt a szerzők sikeresen megoldották).

Az egységes szerkezetű, korszerű szemléletű, a tudományosság igényeinek megfelelő tudományos-ismeretterjesztő mű értékét tovább növeli a gazdag jegyzetanyag, a felhasznált tekintélyes mértékű irodalom (ennek körét még néhány megyei kiadvánnyal lehetett volna bővíteni), a gondosan és nagy körültekintéssel szerkesztett névmutató, adattár és képmelléklet.

Mind ezek indokolják a megállapítást, hogy a **Balassagyarmat története 1896—1962** nagyobb propagandát és jobban megszervezett terjesztést igényelne.

Molnár Pál

ZÖLDSÉG

2-

INDEN E

